

ИСТОРИЯ НА ВИНОТО

Дивата и културната лоза по Българските земи

Съществуват две основни теории за появата на културните сортови лози по Българските земи. Според някои автори културната лоза е пренесена в европейските страни, в това число и в България, от люлката на лозарството – Азия. Други автори проучват диворастящите лози в България и установяват, че те са представители на дивата лоза, съхранила се от третичния период (плиоцена). Същите откриват нова разновидност на дивата лоза (*var. balkanica* Negr.) и посочват сходството ѝ с някои от местните културни сортове от черноморската еколого-географска група (*Proles pontica* Negr.), от където заключават, че една част от разпространените в България културни сортове лози вероятно е получена от местните диви лози (*Vitis vinifera* subsp. *silvestris* Gmel.).

Редица изследвания са насочени към проучване морфологичните особености на овъглени гроздови семена, открити при археологическите проучвания на праисторически селища по българските земи. Гроздовите семена, открити в неолитните селища при гр. Казанлък и с. Чавдар (Софийска област) наподобяват местните диворастящи лози, а тези открити при разкопки на селищна могила до гр. Нова Загора (началото на бронзовата епоха – III хил. пр. н. е.) по морфологични особености наподобяват културните сортове. Подобни открития са направени и при разкопките на праисторически селища край гр. Ловеч и гр. Кърджали.

Следователно праисторическия човек при уседналия си начин на живот наред с първите си опити да отглежда житни и бобови растения, пренася и дивата лоза поблизо до своето жилище. Грижите и по-добрите условия вероятно са дали и началото на културните лози и отглеждането на лозата.

Разпространение на лозарството и винарството през Античността (XII в. пр. н. е. - VI в. от н. е.)

През античността общественно-политическия живот по Българските земи се характеризира с два исторически периода. През I хил. пр. н. е. тракийските племена, обитаващи нашите земи, водят относително самостоятелен живот на развитие с частично влияние от създадените гръцки колонии по бреговете на Черно и Егейско море. Този период е известен като “Предримска Тракия”. Вторият период започва от I в. от н. е., когато Римската империя завладява тракийските земи, създава провинциите Тракия и Мизия, и продължава до заселването на славяните и прабългарите на Балканския полуостров (VI-VII в.).

Още Омир (XII – VIII в. пр. н. е.) в “Илиада” споменава за виното, което ахейците пренасяли от земите на траките, а в “Одисея” конкретизира областта между реките Места и Марица и “обилно налетите амфори с червено вино”. Пиндар около 518 г. пр. н. е. ни информира за “богатата с лозя тракийска земя”. Сто години по-късно Ксенофонт описва пир, устроен от тракийския цар Севт II, на който се пиело в изобилие вино, поднасяно в рогове. За развитото лозарство в Гетската държава /дн. Северна Добруджа /преди завладяването ѝ от Римската империя, свидетелствува Страбон /63 г. пр. н. е./, който отбелязва и че траките засаждали лозите с железни върхове. А според Планий Стари /23-79 г. пр. н. е. /обработването на лозата било изнамерено от тракийския митически цар и певец Бамоли. Указание за развито лозарство още преди римското владичество е култът към Дионисий – бог на лозата и виното в черноморските гръцки градове-колонии и преименуването на Клуни в Дионисополис /дн. Балчик/.

От приведените сведения се вижда, че през I хил. пр. н. е. лозарството е разпространено на юг от Стара планина до Егейско море край градовете на черноморското крайбрежие. Писмените извори не ни информират за наличие на лозарство в пределите на днешна Северна България. Това показва, че лозарството в този район се развива по-късно.

В писмените източници и етнографски паметници от римското владичество на Балканите (I – VI в. от н. е.) също има сведения за лозарството и винарството в Тракия. По времето на Антоний Пий /138-161г. от н. е./ е издадено специално постановление за защита на лозовата култура в Долна Мизия /Северна България/. Седалище на голям търговец на вино по времето на Александър Север/222 – 235 г./ е Аугуста Траяна /Стара Загора/. Оттук виното е превозвано през Долна Мизия за Дакия. За лозя се говори и в надпис от Анхиало /Поморие/ и за едри земевладелци от Одесос/Варна/.

Сведенията в писмените източници от този период (I – VI в.) отново изтъкват по-широкото разпространение на лозарството в провинция Тракия /Южна България/ и по Черноморското крайбрежие – Анхиало и Одесос.

Писмените сведения за развитието на лозарството и винарството в Древна Тракия се потвърждават с много находки , открити при археологически проучвания. Важно доказателство за винопроизводството по нашите земи през I хил. пр. н. е. са намерените специално издълбани каменни съоръжения за мачкане на грозде при производството на вино – каменни винарници от единичен и двоен тип. Те датират от X – I в. пр. н. е. , открити в 22 селища. Пряко доказателство за разпространението на лозарството в Древна Тракия са античните косери – специфичен лозарски инструмент за резитба на лозите, датирани от II – VI в. от н. е. Досега са известни антични косери , открити в 23 селища. Към това могат да се прибавят и многобройните автономни и колониални монети на тракийски владетели и римски императори от различни градове. Върху тях са изобразени Дионисий, винена чаша, лозница с гроздове, отделни гроздове и др. Такива монети са сечени в градовете на провинциите Тракия и Долна Мизия. Доказателство за употребата на вино от траките са златните и сребърните винени сервизи от Панагюрското златно съкровище / IV в. пр. н. е. /. То представлява цялостен богато структуриран сервиз за пиене на вино, използван при големи пиршества. Състои се от девет съда – амфора, фиала, четири ритона и три кани. Подобни сребърни сервизи са открити на много места в България. За консумацията на грозде и вино от траките може да се съди от стенописит в Казанлъшката гробница /III в. пр. н. е./ . Друг вид източници са релефи, мозайки, стенописи, надгробни плочи, върху които са изобразени лози, гроздове, беритба транспорт на грозде, производсво на вино, а също така богът на лозата и виното Дионисий и неговата свита.

Казаното до тук дава основание да се направи извод, че през Античността (XII в. пр. н. е. - VI в. от н. е.) лозарството и винарството заемат важно място в стопанския живот на тракийските племена. Освен това се изяснява, че по време и място разпространението им е на различно ниво на развитие. Важна роля за това изиграват три основни фактора

- специфичните природни условия на даден район и тяхното влияние върху развитието на лозата

- нивото на обществено-икономическото развитие на племената и народите , населявали даден район

- взаимоотношенията им с племената и народите от съседните райони и страни с по-напреднала култура по лозарството.

От съчетаването на тези три основни фактора (с различни измерения по място и време) се създават условия за по-ранно или по-късно обособяване на лозарски райони. Известни са 4 лозаро-винарски района.

Южен (Тракийски) район – обхваща земите между планините Родопи, Стара планина и Странджа. Лозарството в този район възниква още в дълбока древност (X – I в. пр. н. е.). За това допринасят благоприятният климат и високото културно развитие на тракийските племена. Те стават инициатори за образуване на Одриското царство и за най-рано осъществените взаимоотношения с населението от Северозападна Мала Азия и Средиземноморието – известни в древността с развитието на лозарство и винарство. Интересно е да се знае, че най-разпространеният сорт, отглеждан от незапомнени времена, е памида. Смята се, че има аборигенен произход.

Източен (Понтийски) район – обхваща Черноморското крайбрежие. Включва тракийските села и основаните през VII – V в. пр. н. е. гръцки градове колонии от Аполония (Созопол) до Истрия (Коранасу). На запад се разширява и включва част от земите около Шумен. За обособяването на този район през втората половина на I хил. пр. н. е. , допринасят благоприятните климатични и производствени условия, високият културен уровень на населението в гръцките градове колонии и връзките им с Мала Азия и Средиземноморието. Предполага се, че отглежданите тук от незапомнени времена сортове димят и червен мискет, имат аборигенен произход.

Югозападен (Македонски) район – обхваща равнинната и хълмиста част на земите и селищата по средното течение на реките Струма и Места. Обособяването му се осъществява през V в. пр. н. е. – III в. от н. е. в резултат на специфичните почвено-климатични условия, културният уровень на тракийските племена и връзката им с древногръцкия свят и влиянието на римските преселници. Сортът широка мелнишка, отглеждан от най-старо време, също се предполага че има аборигенен произход.

Северен (Мизийски) район – обхваща равнинната и хълмиста част на Дунавската равнина. Районът е обособен най-късно I - V в. от н. е. поради по-неблагоприятните климатични условия – ниски зимни температури, рядко населен и по-ниско ниво на обществено-икономическото развитие на тракийските племена на север от Стара планина. Преселниците от Мала Азия, Персия и др. Римски провинции през II – III в. от н. е. , допринасят за развитието на лозарството в района. Предполага се, че сортът гъмза е най-старият аборигенен сорт в района.

Разпространение на лозарството и винарството през Средновековието (VII – XIV в.)

По време на Първото българско царство се формира феодалният строй, който през Второто българско царство като начин на производство е вече в пълен разцвет.

Средновековна България е аграрно-скотовъдна страна. За развитието на земеделието съдействат два основни фактора - благоприятните природни условия в Мизия, Тракия и отчасти в Македония и по-добре развитата материална култура, която заварват новите заселници. Славяните, а по-късно и прабългарите, влизат в досег с местното население, което използва по-усъвършенствани оръдия на труда. Това способства за повишаване на земеделската култура.

Първ писмен паметник за лозарството по нашите земи е “Земеделски закон”, издаден във Византия през VIII в. на гръцки и преведен впоследствие на славянски език. Законът урежда собствеността и опазването на лозята, гроздовата реколта и виното, а също така и на лозовия инвентар и винарските съдове. Това е показател, че този клон на селското стопанство е бил важен за епохата и териториите, за които е бил миросъздаден.

Първите писмени опити за запознаване българите с някои характерни особености на лозовото растение принадлежат на Йоан Екзарх (IX-X в.). В своето енциклопедично съчинение “Шестоднев”, той използва славянобългарски словоизрази за обозначаване на съответните органи на лозата. Това е показател, че в битовото и стопанско

ежедневие нашият народ добре познава лозовото растение, гроздето и виното. Към това ни навеждат и беседите на презвитер Козма, който по различни поводи пише за разпространението на лозарството и пиенето на вино в средновековна България: ”Тогава прочее, в дните и годините на свети Петър, царя български, имаше изобилие от всичко, сиреч пшеница и масло, мед, мляко и вино”(Български апокрифен летопис от XI в.).

Известието на византийския летописец Скилица гласи, че император Василий, след като покорил българите, пожелал да останат същите наредби, каквито са съществували при българския цар Самуил. Всеки българин трябвало да плаща освен с основните селскостопански продукти пшеница, ечемик, просо и една стомна вино. Това показва, че лозя и вино има почти всяко българско семейство. От този период са запазени три текста (молитви) на старобългарски език, които имат отношение към лозарството и винарството. Единият от тях се е произнасял при засаждане на ново лозе, вторият е отправян към свети Трифон за опазване на лозето от болести и неприятели и третият е при запиване на ново вино. Интересни данни за разпространението на лозарството и винарството в Пловдивско се намират в типика на Бачковския манастир. Неговият основател Григорий Бакуриани, дарява манастира с много имоти в Пловдивски села. Бачковският манастир по онова време притежава 8-10 ha лозя, които дарителят изрично забранява да се продават.

В ”Географията на Идриси”, писана около 1154 г. намираме данни за разпространението на винарството и лозарството в България. Например за Сапарева баня (Джермания) се казва: ”Един великолепен град в низина, с много лозя.”. Пътят от Стара Загора (Фаруй) до с.Желязково, Бургаско(Пацимиск), водел ”през следващи една след друга посежни площи и непрекъснати полета, през големи села, покрай много лозя и овошки”. За Айтос (Айту Кастру) се изтъква, че е разположен на хубаво място и е с много лозя и зърнени храни”. ”Многолюден град, има лозя и добре обработени полета” така е описан гр. Данибули (някъде между Плиска и Преслав). От гореспоменатите цитати се вижда, че по онова време лозята са отглеждани по всички краища на България, където природните условия са благоприятни.

Описанията за кръстоносните походи, грамотите на българските царе и др. писмени паметници ни убеждават, че лозарството и винарството са широко разпространени и във Втората българска държава (1185-1396). Ансберг, описал III кръстоносен поход, преминал през българските земи, съобщава: ”След това навлязохме в земя, равна и изобилстваща с лозя и всякакви блага, наречена Църквица (западно от Пазарджик)”. По-нататък продължава: ”...с голяма радост влязохме във Филипопол (Пловдив)...Ние се настанихме в този град като в наш собствен, обрахме и изстискахме гроздето на оная земя...” През средновековието Пловдив наред с храните изнася и хубаво вино, което има даже свое име в европейските тържища и се възпява в песните на средновековните рицари.

Важни сведения за лозарството и винарството в България намираме в грамотите, издадени от Иван Асен II през 1230 г. и на цар Константин Асен (1258-1277 г.) към различни манастири. В тях те даряват землища и ги освобождават от данъци – вино, хляб, месо и др., както и от задължението си да обработват лозята на болярите. Такива грамоти издават и др. български владетели, сред които са цар Иван Александър и цар Иван Шишман. През 1364 г. савойският граф Амедей VI превзема Месемврия (Несебър). В архивите на неговия доставчик се посочва, че доставчикът купил 5 дъбови бъчви от Анхиало (Поморие), в които било пренесено вино от Месемврия. Оттам през средновековието се изнасяло прочутото ”vin de mexember”.

По време на Втората българска държава Лясковец бил задължен да доставя вино и грозде за царската изба и трапеза. При угощенията, устройвани в царския дворец, вино

се поднасяло от специално задължени лица – чашници (виночерпци). Това се потвърждава от надписите върху пръстени от онова време – “чашник Петър, братовчед царев”.

Преки доказателства за разпространението на лозарството и винарството в България през IX – XIV в. са винарските помещения в Плиска, Преслав, Търново, както и средновековните косери за резитба на лозите.

Въз основа на данните от писмените извори и археологическите находки могат да се направят следните обобщения. През VI – VII в. славяните и българите са земеделци и скотовъди, но в този ранен период те още не познават, отглеждането на лозата и производството на вино. В съприкосновение с високата материална култура на местното тракийско население и под влияние на византийската култура, славяните и прабългарите усвояват и продължават опита на траки, гърци и римляни по отглеждането на лозата и производството на вино. Лозарството и винарството през Първата и Втората българска държава намират широко разпространение в тогавашните предели на България. Притежатели на по-големи площи с лозя са са едрите светски и духовни феодали. Лозя имат също по-бедните стопани от градовете и селата, но лозарството и винарството най-добре са организирани във владенията на манастирите.

Разпространение на лозарството и винарството през епохата на османското владичество (XV – XVIII в.)

През последните години са издирени, преведени и публикувани много материали от оригинални турски писмени първоизточници – султански закони и регистри за поземлени владения по нашите земи, в които се съдържат данни за лозарството и размера на притежаваните лозя. Ценен източник за изясняване на въпроса за разпространението и търговията с лозаро-винарски произведения по нашите земи е законникът на Сюлейман I (1520-1556). В него има специални закони за таксите и митата, които са събирани от населените места, производители на грозде, мъст и вино. Това са селища разположени покрай р. Дунав, в Северна България, по Черноморското крайбрежие и във вътрешността на страната. Населението от тези райони плащало на своите феодални владетели десятък от лозята, такси при търговия с вино, весла грозде при гроздобера.

В записките на чуждестранни пътешественици също са отразени ценни сведения за наличието на лозя и производството на вино в много села и градове из България по това време.

Развитие на лозарството и винарството след Освобождението

От втората половина на XVIII в. в българските земи започва процес на разложение на османската империя. Мнозина от селяните се превръщат в средни, а някои дори в едри владетели на земя, в т. ч. и на лозя. Общата им площ е около 50 000 ha, след 10 г. нараства на 70 000 ha, а през 1897 г. достига 114 815,7 ha или 4,5 % от обработваемата земя. Средно на глава от населението в страната се пада по 0,03 ha лозя. Лозарството е дребнособственическо и с винопроизводство се занимава предимно християнското население. Някои райони като Мелнишко, Асеновградско, Чирпанско, Пазарджишко, Старозагорско, Анхиалско(Поморийско), Варненско, Търновско, Видинско и др., са прочути винарски центрове, чиито вина са известни не само в България, но и в чужбина. Най-широко разпространени са местните винени сортове памид, гъмза, мискет червен и димят. По-малка площ заемат сортовете широка мелнишка, мавруд, зарчин, шевка и др., а десертните сортове са отглеждани като отделни лози в лозята или като асми в дворовете.

В края на XIX в. и началото на XX в. българското лозарство е поразено от филуксера. За кратък период тя нанася огромни щети – от 114 815, 7 ha през 1897г. лозята намаляват на 43 189 ha през 1919г.. Този опасен неприятел бързо слага край на старото лозарство в страната, което се характеризира със следните особености. Лозята са засаждани с неприсадени лози (по-лесен и евтин начин) и на малки разстояния (около 100-110 см между редовете и 90-100 см в реда). Отглеждането на лозята е без подпори, резитбата е извършвана с косер, а обработката - на ръка. Поради това, че маната и оидиумът не са били още разпространени, не се е налагало да се провеждат растителнозащитни мероприятия.

След филуксерната, лозарството се характеризира със следните особености. Новите лозя се засаждат с облагородени вкоренени лози, което оскъпява и затруднява отглеждането им, увеличава разстоянието между редовете (1,20-1,50 м) и лозите (1,30-1,50 м). Площите за засаждане на нови лозя се риголват на дълбочина 50-55 см. Обработването се извършва с добитък или на ръка с мотика. Води се системна борба против болестите мана, оидиум, а в някои райони и против гроздовия молец. Създават се лозови насъждения от десертни сортове болгар, чауш, мискет хамбургски, перл дьо ксаба и др. През 1926 г. се слага началото на износа на грозде от сорта болгар – 62 кг, които през 1938 г. нараства на 57 205 006 кг. При отглеждането на десертните сортове се въвежда формиранката “Гайо” – десертните лозя се отглеждат на телена конструкция, винените – на единични колове.

През възобновителния период лозарството продължава да е раздробено и разпокъсано. При тези условия прилаганата технология е примитивна, а получените вина са нетрайни. За развитието на българското винопроизводство допринася кооперативното лозаро-винарско движение. В Сухиндол (Търновска област) през 1909 г. е открита първата кооперативна винарска изба, двацет години по-късно броят им е вече 60, а през 1944 г. в тях се произвежда 10 % от общото количество вино в България. Условията за винопроизводство в тях са значително по-добри – имат специални избени помещения, железобетонни резервоари, техника (фулопомпи, преси, оцедвачи, помпи и др.), добри специалисти, хигиенни изисквания. Получава се типизирана и евтина стокова продукция, предназначена за вътрешния и международния пазар.

След национализацията на промишлеността и кооперирането на селското стопанство, за сравнително кратък период (1955-1965 г.) са обновени над 95% от лозовите насъждения – постижение непознато за нито една лозарска страна в света. Внедряват се промишлени технологии и високостъбленото широкоредово отглеждане на лозята. През 1947 се създава Българския държавен спиртен монопол. Чрез него държавата контролира производството и търговията с вина и спиртни напитки. Пет години по-късно той е реорганизиран в Държавно стопанско обединение “Винпром”. Там се съсредоточава цялата дейност, свързана с вината и спиртните напитки – изкупуване и преработка на гроздето, производство и обработка на вина, бутилиране, вътрешна и външна търговия.

След обявяването на “сухия режим” в бившия СССР голяма част от лозята в България са изкоренени. Широкоредовото и високостъблено отглеждане на лозата и търсенето на високи добиви принуждават лозарите да започнат отглеждане на лозята в равнинните терени върху плодородни черноземни почви, водещи до високи добиви, но сравнително незадоволително качество на гроздето. След 1989 г. винарството е сектора, който най-бързо се приватизира, но бързата и твърде често стихийна приватизация не се оказва най-доброто за българското лозарство и винарство.

През последните години, благодарение и на програми като SAPARD се осъществява значително техническо и технологично обновяване на винарството. Наред с реконструкциите и модернизациите на съществуващи винарски предприятия се

изграждат и нови винарски изби. Засаждат се и се обновяват съществуващи лозови насаждения, като се залага както на доказали качеството си известни сортове, така и на някои обещаващи местни сортове.